

Концептуальні підходи до визначення сутності поняття «соціальний захист»

Доценко І. О.

У статті проаналізовано різнобічні підходи до змістової характеристики поняття «соціальний захист», здійснено їх систематизацію та запропоновано авторське визначення поняття «соціальний захист». Виокремлено основні складові соціального захисту населення в Україні. З'ясовано загальноекономічні засади системи соціального захисту населення.

Ключові слова: соціальний захист, ознаки соціального захисту, рівні соціального захисту, складові соціального захисту населення.

Постановка проблеми. Економічна ринкова реальність загострила та зумовила виникнення чималі кількості соціальних проблем, з настанням яких населення звертається до механізму реалізації програм соціального захисту. Тому на сучасному етапі розвитку суспільства, винятково важлива роль належить соціальному захисту населення як основі забезпечення суспільно важливих умов життєдіяльності всіх без винятку членів суспільства. Вирішення проблем соціального захисту населення, що обумовлено конституційним правом громадян України, набуває особливого значення за умов фінансової нестабільності в Україні [1].

З'ясування сутності соціального захисту та його основних складових набуває особливої актуальності у складних умовах сьогодення, адже соціальний захист – це засіб збереження стабільності та злагоди в суспільстві, інструмент, за допомогою якого держава може впливати на життя людей

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Деякі аспекти поняття «соціальний захист» розглянуті в працях таких вчених, як А. Александрова, А. Базилук, Д. Богині, Н. Борецької, В. Волика, М. Долішнього, М. Карліна, А. Колот, В. Куценка, В. Лагутіна, О. Новікової, В. Онікієнка, О. Палія, Е. Лібанової, В. Скуратівського та ін. Здійснивши аналіз наукової літератури, ми прийшли до висновку, що вчені обґрунтовують поняття соціального захисту за допомогою різних критеріїв: вивчають історичні передумови виникнення соціального захисту, досліджують суб'єкти, які здійснюють захист та об'єкти, які підлягають цьому захисту, обґрунтовують види захисту населення.

Водночас, не зважаючи на певні зрушення і здобутки у дослідженні особливостей формування системи соціального захисту, поки залишається недостатньо дослідженою низка питань, що стосується загальноекономічних засад соціального захисту населення. З огляду на це, вкрай необхідним є уточнення тлумачення змісту поняття «соціальний захист».

Мета. Основною метою статті є узагальнення наявних трактувань поняття «соціальний захист», обґрунтування його ролі та значення для забезпечення необхідних умов життєдіяльності суспільства.

Матеріали і результати дослідження. У світлі сучасних пріоритетів соціально-економічного розвитку, орієнтації на найповніше використання трудового потенціалу з одночасним зниженням нерівності завдяки гнучкій податковій політиці, раціональним соціальним трансфертам, забезпеченню гідного рівня оплати праці тощо соціальна політика розглядається як спосіб забезпечення відтворення людського капіталу, а не як видатковий тягар на утримання нужденних, непрацездатних або неспроможних членів суспільства. З цього погляду соціальний захист може розглядатися як інструмент забезпечення економічного зростання у спосіб зміцнення продуктивності людського капіталу завдяки підтримці здорової та освіченої робочої сили [2].

У цьому контексті держава бере на себе упровадження програм розвитку ринку праці, підвищення рівня життя населення, забезпечення мінімальної заробітної плати, здійснення заходів соціального забезпечення для тих, хто його потребує. Соціальний захист стає не стільки механізмом кризового втручання, скільки стратегією профілактики негативного впливу можливих соціальних ризиків. Він, таким чином, не лише усуває наслідки соціальної нерівності, а й передбачає збалансований перерозподіл суспільних благ, стаючи способом зменшення нерівності та подолання (недопущення) маргіналізації окремих осіб, сімей і соціальних груп.

Серед вітчизняних вчених-економістів сформувалися різні погляди на суть та завдання соціального захисту в нових умовах. При цьому дається як розгорнуте трактування даного поняття, так і його звужений зміст.

Так, на думку Є. Мачульської, під соціальним захистом розуміють діяльність держави, спрямовану на забезпечення процесу формування і розвитку повноцінної особистості [3, с. 34]. Вчена також вважає, що соціальний захист слід розуміти як гарантії з охорони праці, здоров'я і навколишнього середовища, мінімальної оплати праці та гарантії з інших заходів, необхідних для нормальної життєдіяльності людини і функціонування держави.

М. Буянова розкриває значення терміну у ширшому спектрі, зазначаючи, що соціальний захист здійснюється за допомогою наступних галузей права: трудового, цивільного, житлового, сімейного та екологічного права [4, с. 376].

Науковці Е. Тучкова, М. Захаров та А. Житлер подають соціальний захист у розрізі чіткого та невід'ємного поєднання з соціальним забезпеченням, розуміючи кожен з цих термінів як складову впровадження іншого [4, с. 62].

Н. Борецька розуміє під соціальним захистом – систему соціальних та економічних прав та гарантій, що закріплюються державою і реалізуються її соціальною політикою на основі механізмів забезпечення життєвого рівня, достатнього для відтворення і розвитку особистості на всіх етапах життєдіяльності людини [5, с. 84]. На нашу думку, дане визначення досить вдале, оскільки воно враховує гарантовані державою соціальні та економічні права, та вказує мету цих гарантій – забезпечення достатнього життєвого рівня для розвитку особистості.

Наприклад, М. Денисов визначає соціальний захист як політику держави щодо забезпечення конституційних прав і мінімальних гарантій людині незалежно від її місця проживання, національності, статі і віку [6, с. 67].

Так, С. Сіденко вважає, що соціальний захист можна визначити як сукупність законодавчо закріплених економічних, правових і соціальних гарантій, які надає суспільство кожному своєму члену в разі безробіття, втрати або різкого скорочення доходів, хвороби, народження дитини, виробничої травми, інвалідності, старості тощо [7, с. 27]. В даному визначенні не відображено мету законодавчо закріплених гарантій, які надає суспільство людині.

О. Новікова характеризує соціальний захист як комплекс заходів з виявлення чинників, обумовлюючих соціальний ризик, оцінки і реалізації можливостей впливу на ці чинники на різних етапах їх виникнення і розвитку та по забезпеченню соціальних гарантій на рівні допустимого ризику для даних економічних умов суспільного розвитку [8, с. 75].

Так, на думку Ю. Шклярського соціальний захист населення – це сукупність усіх форм, які застосовує суспільство для забезпечення захисту від ризиків захворювань, старості, для гарантування у випадку зменшення або втрати доходу [9, с. 33].

О. Сергієнко вважає, що соціальний захист це – реалізація права на забезпечення в разі повної, часткової, або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від людини причин, а також в старості, та в інших випадках передбачених законодавством [10, с. 31]. Ця дефініція не визначає суб'єктів системи соціального захисту, тобто не вказано хто гарантує ці права людині, за рахунок яких механізмів забезпечується соціальний захист населення.

На думку В. Шайхатдінова, до поняття «соціальний захист» входить діяльність держави та органів місцевого самоврядування, громадських організацій, підприємств стосовно створення сприятливого для людини навколишнього середовища, охорони материнства й дитинства, надання допомоги сім'ї, охорони здоров'я громадян, професійної підготовки громадян, забезпечення зайнятості населення, охорони праці, регулювання заробітної плати та прибутків населення, забезпечення громадян житлом, регулювання права власності громадян, матеріального обслуговування та забезпечення працездатних та інших громадян, які потребують соціальної підтримки [11, с. 5].

Аналогічної думки дотримуються В. Бурак, С. Синчук та ін. вчені відзначають, що здійснюючи притаманну їй соціальну функцію, держава тим самим забезпечує соціальний захист своїх громадян у сфері суспільних відносин. Соціальний захист в широкому значенні цього терміна є окремою ланкою суспільних відносин, що існують у державно організованому суспільстві, що стосуються забезпечення достатніх можливостей особи для її всебічного розвитку та нормальної життєдіяльності [12, с. 3-4].

Вчені, які досліджують проблеми соціального захисту населення в сучасних умовах, об'єднуються у твердженні того, що соціальний захист стосується, насамперед, малозабезпечених категорій громадян. Надалі, як було розглянуто вище, погляди на обсяги завдань соціального захисту населення різняться. Деякі вчені розглядають соціальний захист як більш розширену програму дій суспільства для всіх категорій населення з питань досягнення рівноправного рівня життя. Проте, кожний з досліджених понять має певний позитивний момент, оскільки елементи кожної з вищенаведених думок мають місце в системах соціального захисту населення більшості сучасних розвинених держав.

Таким чином, розкриття та тлумачення поняття «соціальний захист», як ми бачимо, є досить дискусійним і неоднозначним у колі науковців. Іноді його ототожнюють із соціальним забезпеченням, іноді протиставляють йому. Тому спробуємо надати власну характеристику, узагальнивши весь масив запропонованих наукових парадигм, через ряд ознак [13]:

- це система суспільних відносин, яка призначена для задоволення особистих матеріальних потреб громадян через індивідуальну форму розподілу зі спеціальних фондів;
- здійснюється державою за рахунок коштів суспільства;
- вищезгадані кошти надаються замість заробітної плати або як додаток до неї у випадках, передбачених законодавством, у разі втрати чи зниження заробітку, додаткових витрат або неможливості працевлаштування.

В практиці здійснення політики соціального захисту прийнято виділяти три його основні рівні:

- перший – державний рівень, у якому перерозподіл доходів відбувається на рівні суспільства в цілому. Він представлений системою державного соціального забезпечення, зокрема, державним соціальним страхуванням та соціальною допомогою;

- другий рівень – колективний. У рамках цього рівня відбувається перерозподіл доходів у середині певної групи населення, трудових колективів, професійних організацій тощо. Він представлений корпоративним

соціальним забезпеченням у вигляді соціальних фондів підприємств, профспілок тощо, особистим страхуванням за участю роботодавця;

– третій рівень – індивідуальний рівень. Для нього характерним є перерозподіл доходів, який здійснюється в індивідуальному порядку відповідно до потреб та можливостей окремих суб'єктів, як фізичних, так і юридичних осіб. Цьому рівню відповідають особисті заощадження, особисте страхування в індивідуальній формі тощо [14, с. 124].

Основними складовими соціального захисту населення України є:

- соціальне забезпечення;
- соціальна допомога;
- соціальне страхування.

Таким чином, система соціального захисту є складною, динамічною, відкритою соціально-економічною системою. Оскільки наслідки соціальних ризиків впливають на соціальну стабільність в суспільстві. Основним суб'єктом, що створює, регулює систему соціального захисту є держава. Виходячи із ступеня впливу соціальних ризиків на рівень життя населення, система соціального захисту об'єднує наступні елементи: соціальне забезпечення (соціальна допомога); соціальні гарантії і соціальні пільги окремим категоріям населення; соціальне страхування.

На нашу думку, соціальний захист населення доцільно розглядати як систему економічних, соціальних та правових відносин спрямовану на забезпечення належного рівня життя громадян.

Отже, соціальний захист нерозривно пов'язаний з соціальною функцією держави. У цьому значенні соціальний захист слід розуміти як практичну діяльність з реалізації основних напрямків соціальної політики, однією з найважливіших функцій держави.

Висновки. Отже поняття «соціальний захист» має широке і вузьке тлумачення. У широкому розумінні соціальний захист розглядають як діяльність держави, спрямовану на забезпечення процесу формування та розвитку повноцінної особистості, створення умов для само визнання й ствердження в житті. У вузькому – як сукупність економічних і правових гарантій, котрі забезпечують додержання найважливіших соціальних прав громадян.

Тому, для удосконалення системи соціального захисту в Україні потрібно прийняти такі заходи: сприяти скороченню низькооплачуваної зайнятості, збільшувати кількість високооплачуваних і захищених робочих місць; запровадити систему соціальних стандартів з позиції нормальної життєдіяльності людини; запровадити доплату на виховання, а не народження дітей; забезпечити запровадження накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування та удосконалити порядок призначення та індексації пенсій.

Л і т е р а т у р а

1. Конституція України, від 28.06.1996 р. – № 254к/96-ВР. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
2. Доклад. Социальное обеспечение в целях социальной справедливости и справедливой глобализации. Периодическое обсуждение вопросов социальной защиты (социального обеспечения) в соответствии с Декларацией МОТ о социальной справедливости в целях справедливой глобализации, 2011 г. – Женева : Международное бюро труда, 2011. – 205 с. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@ed_norm/@rel_conf/documents/meetingdocument/wcms_154242.pdf.
3. Мачульская Е. Е. Право социального обеспечения / Е. Е. Мачульская – М., 1997. – 315 с.
4. Соціальне забезпечення і страхування. Збірник офіційних документів з коментарями. – М., 1994. – 634 с.
5. Борецька Н. П. Соціальний захист населення на сучасному етапі: стан і проблеми / Н. П. Борецька. – Донецьк : Янтра, 2001. – 351 с.
6. Денисов М. Ю. Социально-экономические преобразования пенсионной системы в России : [монографія] / М. Ю. Денисов. – Ростов на Дону: РГЭА, 2000. – 246 с.
7. Сіденко С. В. Глобалізація економіки: соціальні наслідки і проблеми / С. В. Сіденко // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. – 2004. – № 1 (25). – С. 10.
8. Новіков В. Формування і прогнозування доходів населення / В. Новіков // Україна: аспекти праці. – 2002. – №3. – С. 26-28.
9. Шклярський Ю. Соціальний захист в економічній структурі суспільства / Ю. Шклярський // Соціальний захист. – 1998. – № 8. – С. 33-40.
10. Сергієнко О. Соціальна політика в сучасному світі та в Україні / О. Сергієнко // Україна: аспекти праці. – 2002. – № 1. – С.31-35.
11. Шайхатдинов В. Ш. Право соціального забезпечення Российской Федерации: [учеб. пособие] / В. Ш. Шайхатдинов. – Екатеринбург, 1996. – 435 с.
12. Право соціального забезпечення України : [навчальний посібник] / [За ред. П. Д. Пилипенко]. – К. : Істина, 2007. – 434 с.
13. Сімкіна О.В. Змістовний аспект поняття «соціальний захист» та основні засади його втілення на європейському просторі / О. В. Сімкіна. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=438>.
14. Мальований М. І. Соціальне страхування: навч. посіб. / М. І. Мальований, П. К. Бечко, В. П. Бечко – К. : Центр учбової літератури, 2012. – 496 с.
15. Синчук М. Право соціального забезпечення України : навч. посіб. / М. Синчук, В. Бурак. – К. : Знання. – 2006. – 318 с.

References

1. Konstytucija Ukrai'ny, vid 28.06.1996 r. – № 254k/96-VR. [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
2. Doklad. Socyal'noe obespechenye v celjah socyal'noj spravedlyvosti y spravedlyvoj globalyzacyy. Peryodycheskoe obsuzhdenye voprosov socyal'noj zashhity (socyal'nogo obespechenija) v sootvetstvyy s Deklaracyye MOT o socyal'noj spravedlyvosti v celjah spravedlyvoj globalyzacyy, 2011 g. – Zheneva : Mezhdunarodnoe bjuro truda, 2011. – 205 s. [Elektronnyj resurs]. Rezhym dostupu: http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@ed_norm/@rel_conf/documents/meetingdocument/wcms_154242.pdf.
3. Machul'skaja E. E. Pravo socyal'nogo obespechenija / E. E. Machul'skaja – M., 1997. – 315s.
4. Social'ne zabezpechennja i strahuvannja. Zbirnyk oficijnyh dokumentiv z komentarjamy. – M., 1994. – 634s.
5. Borec'ka N. P. Social'nyj zahyst naseleennja na suchasnomu etapi: stan i problemy / N. P. Borec'ka. – Donec'k : Jantra, 2001. – 351 s.
6. Denysov M. Ju. Socyal'no-ekonomycheskye preobrazovannja pensyonnoj systemy v Rossyy : [monografija] / M. Ju. Denysov. – Rostov na Donu: RGЭА, 2000. – 246 s.
7. Sidenko S. V. Globalizacija ekonomiky: social'ni naslidky i problemy / S. V. Sidenko // Visnyk Akademii' praci i social'nyh vidnosyn Federacii' profspilok Ukrai'ny. – 2004. – № 1 (25). – S. 10.
8. Novikov V. Formuvannja i prognozuvannja dohodiv naseleennja / V. Novikov // Ukrai'na: aspekty praci. – 2002. – №3. – S. 26-28.
9. Shkljars'kyj Ju. Social'nyj zahyst v ekonomichnij strukturi suspil'stva / Ju. Shkljars'kyj // Social'nyj zahyst. – 1998. – № 8. – S. 33-40.
10. Sergijenko O. Social'na polityka v suchasnomu sviti ta v Ukrai'ni / O. Sergijenko // Ukrai'na: aspekty praci. – 2002. – № 1. – С.31-35.
11. Shajhatdynov V. Sh. Pravo social'nogo obespechenija Rossyjskoj Federacyy: [ucheb. posobyje] / V. Sh. Shajhatdynov. – Ekaterynburg, 1996. – 435 s.
12. Pravo social'nogo zabezpechennja Ukrai'ny : [navchal'nyj posibnyk] / [Za red. P. D. Pylypenko]. – K. : Istyna, 2007. – 434 s.
13. Simkina O.V. Zmistovnyj aspekt ponjattja «social'nyj zahyst» ta osnovni zasady jogo vtilennja na jevropejs'komu prostori / O. V. Simkina. – [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu : <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=438>.
14. Mal'ovanyj M. I. Social'ne strahuvannja: navch. posib. / M. I. Mal'vanyj, P. K. Bechko, V. P. Bechko – K. : Centr uchbovoi' literatury, 2012. – 496 s.
15. Synchuk M. Pravo social'nogo zabezpechennja Ukrai'ny : navch. posib. / M. Synchuk, V. Burak. – K. : Znannja. – 2006. – 318 s.

Доценко И.А. Концептуальные подходы к определению сущности понятия «социальная защита»

В статье проанализированы разносторонние подходы к содержательной характеристике понятия «социальная защита», осуществлена их систематизация и предложено авторское определение понятия «социальная защита». Выделены основные составляющие социальной защиты населения в Украине. Выяснено общеэкономические принципы системы социальной защиты населения.

Ключевые слова: социальная защита, признаки социальной защиты, уровне социальной защиты, составляющие социально защиты населения.

Dotsenko I.O. Conceptual approaches to the essence concept of «social protection»

The paper explores the diverse approaches to semantic features notion of "social protection" by their systematization and suggests Copyright definition of "social protection". Separated main components of social protection in Ukraine. It was found General principles of social protection.

Keywords: social security, social security signs, level of social protection components of social protection.

Доценко И.О. – к.е.н., старший викладач кафедри фінансів та банківської справи Хмельницького національного університету.

Рецензент: *Хруц Н.А, д.е.н., проф., завідувач кафедри фінансів та банківської справи Хмельницького національного університету*

Стаття подана